

Łukasz Stokłosa

Jan Krupa

Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie

TANATOTURYSTYKA - CEL WYJAZDÓW TURYSTYCZNO-KULTUROWYCH

Streszczenie

Przedmiot opracowania obejmuje zagadnienia z zakresu tanatoturystyki będącej rodzajem turystyki kulturowej. W artykule przedstawiono cechy tej formy turystyki, a także miejsca, obiekty oraz potrzeby i motywację, którymi kierują się turyści.

Tematyka opracowania obrazuje wybrane obszary tanatoturystyczne najczęściej odwiedzane przez polskich turystów. W części empirycznej autorzy prezentują wyniki badań przeprowadzonych wśród respondentów oraz dokonują analizy wyników badań ankietowych. Celem badań jest przede wszystkim określenie poziomu wiedzy na temat turystyki kulturowej, tanatoturystyki oraz miejsc z nią związanych.

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, tanatoturystyka, motywy wyjazdu

THANATOURISM - THE PURPOSE OF TOURIST AND CULTURAL TRIPS

Summary

The content of the study covers issues of thanatourism, which is a kind of cultural tourism. The paper presents the specific characteristics of this form of tourism, places and facilities, as well as needs and motivations that guide the tourists.

The scope of the work illustrates selected areas of thanatourism, the most often visited by Polish tourists. In the empirical part of the article the authors present the results of the survey conducted among respondents and analyze them. The aim of the study is to determine the level of knowledge on cultural tourism, thanatourism and places associated with it.

Keywords: cultural tourism, thanatourism, motives of departures

1. Wprowadzenie

Człowiek, przemieszczając się, tworzy przestrzeń zwaną przestrzenią turystyczno-wypoczynkową. W jej kształtowaniu bierze udział wiele czynników, m.in.: walory turystyczne, dostępność komunikacyjna, infrastruktura turystyczna oraz promocja. Szczególne znaczenie jednak mają walory turystyczne.

Turystyka jest znaczącą częścią współczesnej kultury. Zarówno jest przez nią kształtowana, jak również stanowi czynnik, który oddziałuje i zmienia otaczającą nas rzeczywistość kulturową. Można by wysunąć wniosek, że bez poznania mechanizmów oraz procesów kulturowych zachodzących w obszarze turystyki nie sposób w całości

zrozumieć współczesnego świata. Dotyczy to także tanatoturystyki, która jest elementem rzeczywistości kulturowej i rodzajem turystyki poznawczej. Rozpatrywać ją można w wymiarze społeczno-kulturowym, historycznym, psychologicznym oraz ekonomicznym.

Pojęcie turystyki kulturowej obejmuje wszelkie podróże, których głównym motywem jest odwiedzanie i poznawanie miejsc, obiektów o wartości historycznej, artystycznej i kulturowej, a także uczestnictwo w imprezach o charakterze kulturalnym¹. Specyficzną odmianą turystyki kulturowej jest tanatoturystyka. Jej nazwa pochodzi z języka greckiego *thanatos* – śmierć. Symbolizuje ona podróże polegające na odwiedzaniu miejsc związanych z różnymi aspektami oraz przestrzeniami śmierci. Tanatoturystyka uwzględnia m.in. wyjazdy turystów do miejsc zbiorowej śmierci (w okresie wojny, katastrof, zamachów, wypadków, kataklizmów) oraz do miejsc indywidualnej śmierci wybranych osób – upamiętnionych pomnikami, tablicami itp.

Tanatoturystyka, będąca specyficznym rodzajem turystyki kulturowej obejmuje podróże o wymiarze poznawczym czy też poznawczo-religijnym do miejsc dokumentujących oraz upamiętniających śmierć.

2. Cel, zakres i metody badawcze

W sferze działalności turystycznej dobra kultury odgrywają kluczową rolę, stanowiąc przedmiot duchowych potrzeb turystów. Zaspokajanie tych potrzeb oznacza popularyzację dóbr kultury i duchowe wzbogacanie uczestników ruchu turystycznego². Aktywność turystyczna może być źródłem przeżycia silnych emocji. Turyści także pożądamy wrażeń jak najbardziej wyjątkowych, które budzą silne emocje. Potrzeby turystyczne odznaczają się specyficzną odrębnością. Struktura ich występowania związana jest z osobowością człowieka. Wraz z rozwojem osobowości wzrasta motywacja do zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu.

Bardzo wiele wspólnego ma turystyka z kulturą, ponieważ kultura inspiruje rozwój turystyki, natomiast turystyka chroni i popularyzuje dobra kulturowe³. Turystyka pełni też funkcję edukacji kulturowej, która daje wyraz potrzebie turystycznej zasługującej na upowszechnienie w warunkach masowości współczesnej turystyki⁴.

Stąd też nasuwają się zasadnicze pytania: czy tanatoturystyka oprócz celów turystyczno-krajoznawczych spełnia funkcję edukacyjną i wychowawczą oraz jakie są główne motywy wyjazdów turystów do miejsc związanych ze śmiercią?

Celem opracowania jest przedstawienie istoty tanatoturystyki oraz tego, iż stanowi ona jeden ze specyficznych rodzajów turystyki. Podstawą przygotowania artykułu był przegląd literatury przedmiotu, obserwacja własna oraz analiza wyników przeprowadzonych badań ankietowych.

¹ W. Kurek (red.), *Turystyka*, PWN, Warszawa 2008, s. 210.

² W. Gaworecki, *Turystyka*, Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000, s. 206.

³ J. Suprewicz, *Socjologia turystyki*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Lublin 2005, s. 115.

⁴ W. Gaworecki, *Turystyka...*, *op. cit.*, s. 357.

3. Tanatoturystyka – motywy podróży do miejsc związanych ze śmiercią

Istota turystyki tkwi przede wszystkim w jej funkcjach. Możemy wyróżnić kilka funkcji, m.in.: poznawczą, edukacji kulturowej, krajoznawczą, wychowawczą itp. Jeśli chodzi o edukację kulturową, jako termin dający wyraz nowej potrzebie turystycznej, zasługuje na upowszechnienie w warunkach masowości współczesnej turystyki. Może ona mieć postać samokształcenia. Obecność turystyki, zwłaszcza o podłożu poznawczym, jest w tym procesie powszechna i może przynieść mnóstwo wartościowych efektów. Funkcja edukacji kulturowej odnosi się nie tylko do samych turystów, turystyka wywiera też wpływ na poziom kulturalny mieszkańców miejscowości odwiedzanych przez turystów⁵.

Turystyka w określonym aspekcie jest także związana ze śmiercią. Turyści podczas odwiedzania miejsc związanych ze śmiercią mogą odczuwać potrzebę kontemplacji śmierci. Do potrzeb wpływających na odwiedzanie tego typu miejsc możemy zaliczyć oddanie czci pamięci pomordowanym, chęć zobaczenia ogromu zniszczeń, przeżycia przygody czy też zwykłą ciekawość.

Potrzeba poznania miejsca pamięci lub miejsca dokumentującego ludzką śmierć jest ważnym elementem podróży turystycznej. Stanowi istotną składową produktu turystycznego wrażliwego na popyt rynkowy i zainteresowania turystów, który ewoluje wraz ze zmieniającym się światem i ludzkimi potrzebami⁶.

Oprócz potrzeby poznania, podróż turystyczna powinna spełniać funkcję edukacyjno-wychowawczą dzięki prawidłowej interpretacji miejsc upamiętniających i dokumentujących śmierć. W ten sposób kreuje rozumnych i świadomych turystów, a także moralne i etyczne zachowania, wychowuje poprzez poznanie, doświadczenie, przeżycie i dialog⁷.

Za twórcę terminu tanatoturystyka przyjmuje się amerykańskiego krytyka marksistę Frederica Jamesona, który użył tej nazwy po raz pierwszy w 1964 r. Turystyka do miejsc dokumentujących i upamiętniających śmierć określana jest w literaturze angielskiej jako *dark tourism*⁸. Po raz pierwszy pojęcie *dark tourism* opisali i zdefiniowali w 1996 r. Foley i Lennon jako zjawisko obejmujące podróże do miejsc katastrof, masowej śmierci, ludobójstwa i morderstw.

W wyniku popytu na „atrakcje turystyczne” związane ze śmiercią, okrucieństwem i katastrofą, przyciągające turystów do danego miejsca powstał specyficzny produkt turystyczny. *Dark tourism* obejmuje całość zagadnień opisujących podstawy i konsekwencje ruchu turystycznego związanego z aspektem śmierci i okrucieństwa. Foley i Lennon, opisując *dark tourism*, posłużyli się przykładem jednej z najistotniejszych atrakcji turystycznych Dallas – Muzeum Six Floor, założonym w budynku, z którego

⁵ J. Suprewicz, *Socjologia turystyki...*, op. cit., s. 102.

⁶ S. Tanaś, *Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, Peregrinus Cracoviensis, 2006, nr 17, s. 5.

⁷ *Ibidem*, s. 96.

⁸ M. Foley, J.J. Lennon, *JFK and a fascination with assassination*, *International Journal of Heritage Studies*, 1996, nr 2 (4), s. 210.

padły śmiertelne strzały w kierunku prezydenta Stanów Zjednoczonych Johna F. Kennedy'ego w 1963 r.⁹

Śmierć towarzyszy człowiekowi od samego początku. Od zawsze budzi także zainteresowanie, ale i grozę. Jednak w historii zmieniało się jej znaczenie oraz sposób odbioru w zależności od epoki, w jakiej dane było człowiekowi żyć. Punktem wyjścia do rozważań jest tanatopsia, czyli kontemplacja śmierci. Thanatourism (tanatoturystyka) to podróż do miejsca całkowicie lub częściowo motywowana potrzebą rzeczywistego lub symbolicznego „kontakty” ze śmiercią, niewylącznie nagłą czy brutalną. Podróż w określonym stopniu może być wywoływana szczególnymi cechami osoby lub osób, których śmierć jest przedmiotem zainteresowania¹⁰.

Seaton twierdzi, iż tanatoturystyka powinna być rozpatrywana głównie w aspekcie ludzkich zachowań oraz motywów wpływających na zaspokojenie określonych potrzeb, a nie w aspekcie charakterystyki celu podróży¹¹. Cmentarze oraz groby od wieków stanowiły cel podróży, chociaż różne były tychże podróży motywy. Bardzo często wynikały z wewnętrznej potrzeby dbania o groby najbliższych, a także o kultywowanie ich pamięci.

Najczęstszą kategorią tanatoturystyki jest podróż motywowana potrzebą poznania lub odwiedzenia miejsca śmierci. Uczestnik podróży nie skupia się na zmarłym jako osobie posiadającej określone cechy, ale przede wszystkim na miejscu upamiętniającym, a także dokumentującym śmierć, jej skalę lub formę (m.in. wizyty na cmentarzach, w katakumbach, w miejscach katastrof, w muzeach dokumentujących śmierć lub tortury). Inną kategorią jest podróż motywowana znajomością zmarłego, który jest ceniony przez odwiedzających za swe zasługi (np. wizyty na grobach bohaterów wojennych).

4. Wybrane obszary tanatoturystyki wśród Polaków

W pamięci Polaków Katyń zajmuje miejsce szczególne. Stanowi bowiem symbol sowieckich zbrodni wojennych popełnianych na Polakach podczas II wojny światowej (fot. 1). W Lesie Katyńskim rozstrzelano ponad 10 tysięcy polskich oficerów zabijanych strzałem w tył głowy.

⁹ *Ibidem*, s. 198.

¹⁰ S. Tanaś, *Tanatoturystyka...*, *op. cit.*, s. 91.

¹¹ S. Tanaś, *Przestrzeń turystyczna cmentarzy – wstęp do tanatoturystyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008, s. 14–17.

Fot. 1. Las Katyński

Źródło:<http://fakty.interia.pl/galerie/fakty/zbrodnia-w-katyniu/zdjecie/duze,1101602,18>

10 kwietnia 2010 r. miała miejsce katastrofa lotnicza pod Smoleńskiem, w której śmierć ponieśli wszyscy pasażerowie, w tym para prezydencka – Lech i Maria Kaczyńscy, kilkudziesięciu czołowych polskich polityków, urzędników, posłów, duchownych, generałów, przedstawiciele Rodzin Katyńskich¹². Ciała pary prezydenckiej spoczęły w Krakowie na Wawelu w sarkofagu pod Wieżą Srebrnych Dzwonów. Grób stanowi obecnie często odwiedzany punkt przy okazji wizyt w Krakowie.

Polski Cmentarz Wojskowy poległych w latach 1918–1920 stanowi część cmentarza Łyczakowskiego. Zaprojektował go Rudolf Indruch. Jest to monumentalny zespół, przed 1944 r. noszący nazwę Cmentarza Obrońców Lwowa – „Orląt Lwowskich”¹³ (fot. 2).

¹² J. Baczyński, *Ziemia Przeklęta*, „Polityka”, 2010, nr 16, s. 4.

¹³ <http://www.lwowiak.republika.pl/cmentarz.html> (dostęp: 25.04.2012).

Fot. 2. Cmentarz Orłąt Lwowskich
Źródło: Jan Krupa

Charakterystyczny dla niego jest pomnik Chwały wraz z kolumnadą, a także figuralne pomniki Lotników Amerykańskich oraz Piechurów Francuskich. Cmentarz ten uległ zniszczeniu podczas i po II wojnie światowej. Jego odbudowy dokonano dopiero po 1989 r. Po latach cmentarz został zrekonstruowany, lecz nadal trwały spory ze stroną ukraińską o napisy na tablicach i inne polskie akcenty. Kompromisowe porozumienie było możliwe dopiero po demokratycznych zmianach na Ukrainie, a oficjalne jego otwarcie nastąpiło 24 czerwca 2005 r.¹⁴

Cmentarz Łyczakowski urzeka pięknem zabytkowych nagrobków, kaplic i bogactwem stylów architektonicznych o wielkiej wartości artystycznej. Jest miejscem spoczynku wielu zasłużonych dla Polski ludzi kultury, nauki i polityki. Znajdują się tu groby, m.in. M. Konopnickiej, G. Zapolskiej, J.K. Orдона, S. Banacha czy K. Szajnochy.

5. Pogórze Dynowskie jako atrakcyjne miejsce do uprawiania tanatoturystyki

Pogórze Dynowskie to mezoregion o bogatej historii, wynikającej z położenia na pograniczu wpływów polskich i ruskich (ukraińskich), stwarza duże możliwości dla rozwoju tzw. turystyki wojennej i tanatoturystyki, której przedmiotem są ruiny zamków

¹⁴ <http://www.lwowiak.republika.pl/cmentarz.html> (dostęp: 25.04.2012).

i fortyfikacji obronnych, cmentarze wojenne i miejsca martyrologii, a nawet cmentarze cywilne, na których spoczywają znane i zasłużone osoby i ich rodziny oraz ze względu na, np. ciekawą kamieniarkę miejscową lub sprowadzaną.

Na terenie Dynowa zachowały się pozostałości po dwóch cmentarzach żydowskich (kirkuty), łączących obecnie kultury dwóch narodów. Pierwszy cmentarz, bardzo cenny i licznie odwiedzany przez ludność żydowską mieści się przy ul. Piłsudskiego, gdzie w ohelu¹⁵ spoczywają członkowie dynastii cadyków dynowskich: Cwi Elimelech Szapira¹⁶, jego syn Dawid z Dynowa oraz wnuk Izajasz Naftali. Drugi, równie cenny cmentarz żydowski, mieści się przy ul. Karolówka, upamiętniający mord ludności żydowskiej, jaki miał miejsce w lesie zwanym Żurawiec w czasie II wojny światowej. Do dzisiaj na tym cmentarzu znajduje się pomnik postawiony ku czci pomordowanych Żydów i kilka zachowanych nagrobków¹⁷.

Ciekawostką jest fakt, że Pinchas Pamp, pochodzący z ortodoksyjnej jerozolimskiej Mea Szearim, będący chasydem o polskich korzeniach (dziad pochodził z Hrubieszowa), zbudował hotel w Dynowie dla chasydów pielgrzymujących do grobu cadyka Cwi Elimelecha Szapiro, by mogli zatrzymywać się na dłużej, korzystać z koszernej kuchni, z mykwy, obchodzić szabat, modlić się razem i dla Polaków, by poznali chasydów bliżej.

Dynów to nie jedyny jednak punkt w Polsce, do którego pielgrzymują chasydzi z całego świata. Najsłynniejszym miejscem, które raz w roku zapełnia się tańczącymi, śpiewającymi i rozmodlonymi Żydami, jest Leżajsk. W mieście znajduje się ohel cadyka Elimelecha, wielkiego twórcy ruchu chasydzkiego na ziemiach polskich, do którego dziś rok rocznie przybywa około 10 tysięcy chasydów.

W poddynowskiej wsi Pawłokoma w okresie II wojny światowej dochodziło do szeregu akcji odwetowych, dokonywanych przez zbrojne oddziały partyzantki polskiej i ukraińskiej. Punktem kulminacyjnym były wydarzenia z 3 marca 1945 r., kiedy dokonano rozstrzelania, na nieczynnym greckokatolickim cmentarzu, licznej grupy mężczyzn (Ukraińców), w odwecie za uprowadzenie kilku Polaków. W 2005 r. dla upamiętnienia tych wydarzeń Polacy wyrazili zgodę na postawienie pomnika pamięci, natomiast uroczystego odsłonięcia i jego poświęcenia dokonano 13 maja 2006 r. w obecności prezydentów Polski i Ukrainy, którzy wygłosili przemówienia o przebaczeniu i współpracy pomiędzy sąsiadującymi narodami¹⁸.

Z kolei w czerwcu 1943 r. w odwecie za działalność konspiracyjną oddziały hitlerowskie dokonały pacyfikacji wsi Lubenia. W jej wyniku na placu przykościelnym

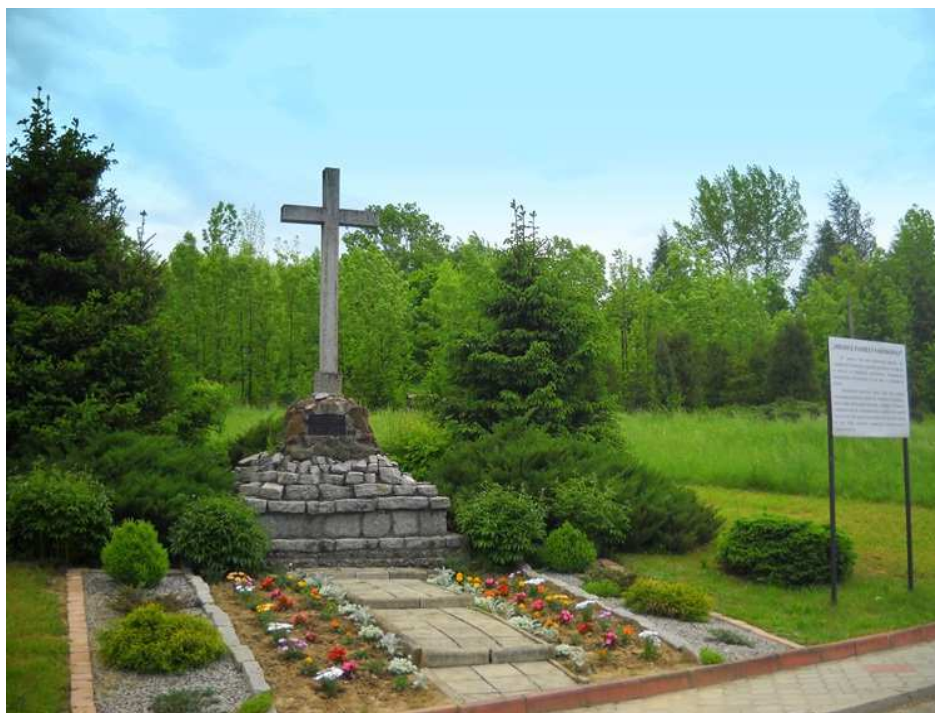
¹⁵ **Ohel** (hebr. אוהל namiot) to rodzaj niewielkiego żydowskiego grobowca murowanego (kaplicy), posiadającego najczęściej prosty kształt prostopadłościanu, wyposażonego w drzwiczki i okienka. Ohele wznoszono nad jednym lub kilkoma grobami, często dodatkowo z ustawionymi wewnątrz grobowca macewami. Najczęściej ohele nie są w jakikolwiek sposób zdobione, posiadają tylko tabliczki, na których widnieją dane zmarłego. Ohele budowane są dla uczczenia pamięci ważniejszych osób dla danej wspólnoty (na ogół religijnej) – rabinów, cadyków, za: http://encyklopedia.servis.pl/wiki/Cwi_Elimelech_z_Dynowa (dostęp: 29.07.2013).

¹⁶ Cwi Elimelech Szapiro z Białowej, zwany Tzvi Latzaddik (1841–1924), rabin, cadyk, wnuk Cwi Elimelecha z Dynowa. Był rabinem w Białowej od 1900 do 1914 r. Od wybuchu I wojny światowej przebywał w Budapeszcie. Po zakończeniu wojny powrócił do Polski. Założył dom modlitwy w Rzeszowie, przy ul. Kopernika. Zmarł w Rzeszowie, za: http://encyklopedia.servis.pl/wiki/Cwi_Elimelech_z_Dynowa (dostęp: 29.07.2013).

¹⁷ <http://www.dynow.pl/lf-3,ls-11,lp-114.html> (dostęp: 29.07.2013).

¹⁸ <http://www.wprost.pl/ar/90024/Pawlokoma-pojednania/?pg=2> (dostęp: 30.07.2013).

rozstrzelane zostało małżeństwo z Warszawy oraz czterech innych mieszkańców parafii. W miejscu tym na małym kopczyku stoi obecnie betonowy krzyż ze stosowną tablicą (fot. 3)¹⁹.

Fot. 3. Miejsce pamięci w Lubeni

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/pictures/original/298387.jpg>

Do miejsc istotnych dla tanatoturystyki na Pogórzu Dynowskim dodać można jeszcze cmentarze w Dubiecku: rzymskokatolicki z początku XIX w. wraz z kaplicą z 1829 r. oraz cmentarz żydowski z II połowy XIX w.

Niektóre z bunkrów wojennych z okresu II wojny światowej, jak też fortyfikacji z okresu I wojny światowej stanowią dużą atrakcję turystyczną i kulturową regionu, jak również są grobami ich obrońców. W Dynowie przy ul. Bartkówka znajdują się dwa schrony bojowe tzw. „Linia Mołotowa”. Pierwszy jednostrzelnicowy, wbudowany w zbocze góry Winnica, schron od ognia czołowego. Wraz z sąsiednim schronem w Pawłokomie bronił szerokiej doliny Sanu. Drugi jednostrzelnicowy, tradytorowy schron bojowy ukryty jest w zboczu wzgórza i miał za zadanie bronić mostu na Sanie. Schrony położone są na Szlaku Umocnień Nadszańskich, stanowiąc składową kulturowego szlaku rowerowego. Szlak biegnie od Soliny do Krasieczyna i prezentuje radzieckie i niemieckie zabytki fortyfikacyjne z okresu II wojny światowej.

W niedalekiej odległości od Pogórza Dynowskiego znajduje się Twierdza Przemyśl – potężny zespół obiektów obronnych, jedna z 200 wielkich fortyfikacji stałych istnieją-

¹⁹ <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/32737,lubenia-miejsce-pamieci-narodowej.html> (dostęp: 30.07.2013).

cych w Europie w 1914 r. oraz trzecia co do wielkości twierdza po Antwerpii i Verdun²⁰. Obiekty forteczne „Twierdzy Przemyśl” należą do zabytków klasy „ponadkrajowej” i mają zostać wpisane na listę Dziedzictwa Światowego UNESCO. Powołany do życia Związek Gmin Fortecznych Twierdzy Przemyśl ma za zadanie zagospodarowanie zespołu zabytkowego Twierdzy Przemyśl w celu udostępnienia dla turystyki kulturowej.

6. Zainteresowanie oraz motywy uprawiania tanatoturystyki w świetle przeprowadzonych badań

Materiał i metody badań

W badaniach wzięło udział 97 studentów jednej z rzeszowskich wyższych uczelni, studiów stacjonarnych i niestacjonarnych. Badania, którymi objęto grupę studentów w przedziale wiekowym od 20–53 lat, przeprowadzono w październiku 2011 r. Kwestionariusz ankiety zawierał 15 pytań zamkniętych dotyczących m.in.: zainteresowania miejscami związanymi ze śmiercią, szans rozwoju tanatoturystyki, motywów uprawiania tej formy turystyki oraz miejsc, które respondenci już odwiedzili i które chcieliby zobaczyć w najbliższym czasie. Ponadto ankieta zawierała 1 pytanie otwarte umożliwiające udzielenie dodatkowej informacji na temat chęci odwiedzenia cmentarzy znajdujących się poza granicami Polski. W kwestionariuszu umieszczono metryczkę dotyczącą ogólnej charakterystyki respondentów. Z uwagi na ograniczone możliwości wydawnicze niniejsze opracowanie obejmuje analizę wybranych pytań (i odpowiedzi).

Wśród respondentów przeważały kobiety, stanowiły one 59% badanych, natomiast mężczyźni 41%. Jeśli chodzi o przedział wiekowy, największą grupę stanowili respondenci w wieku 20–25 lat (57%), następnie w wieku 26–31 lat (15%), natomiast w wieku 48–53 lat – 4%.

Wyniki badań i ich omówienie

Celem przeprowadzonej ankiety było uzyskanie informacji z zakresu turystyki kulturowej dotyczącej miejsc związanych „ze śmiercią”. Na pytanie z czym kojarzy się respondentom turystyka kulturowa, 67% badanych uznało za prawidłową definicję turystyki kulturowej tę mówiącą, że są to wszelkie podróże, których głównym motywem jest odwiedzanie i poznawanie miejsc, ich wartości historycznej, artystycznej i kulturowej. Z kolei 28,9% uważa, że są to podróże mające na celu poznanie i nawiązanie kontaktu z ludnością odmienną kulturowo. Najmniej, bo tylko 4,1% stwierdziło, iż ta forma turystyki popularyzuje, wzbogaca i chroni dobra kulturowe.

W pytaniu dotyczącym oceny możliwości rozwoju turystyki kulturowej w Polsce większość respondentów wyraziła opinię, że ma ona duże perspektywy dalszego rozwoju, m.in. z uwagi na bogate dziedzictwo kulturowe naszego kraju, bogatą i tragiczną historię narodu, a Podkarpacie posiada specyficzne walory turystyczne oraz warunki dla uprawiania różnych jej form.

²⁰ J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*, „Księgarnia Odkrywcy”, Kraków 2005.

W pytaniu dotyczącym znajomości terminu z zakresu uprawiania „turystyki do miejsc związanych ze śmiercią” (tab. 1) najczęściej ankietowanych (63,9%) trafnie zaznaczyło prawidłową odpowiedź. Z kolei 25,8% stwierdziło, że jest to enoturystyka, czyli termin związany z podróżami w regiony winiarskie, natomiast 10,3% badanych uważało, iż jest to ekoturystyka.

Tab. 1. Znajomość terminu z zakresu uprawiania turystyki do miejsc związanych ze śmiercią

Termin dotyczący turystyki do miejsc związanych ze śmiercią	Liczba respondentów (N)	Udział w %
Enoturystyka	25	25,8
Tanatoturystyka	62	63,9
Ekoturystyka	10	10,3
Agroturystyka	-	-
Razem	97	100

Źródło: Opracowanie własne

Kolejne pytanie dotyczyło bezpośredniego zainteresowania ze strony respondentów miejscami związanymi ze śmiercią (tab. 2). Największy udział (25,8%) stanowili respondenci, którzy okazjonalnie (sporadycznie) planują wyjazd związany ze zwiedzeniem tych miejsc, 20,6% uważa je za główny cel wyjazdu, również 20,6% twierdzi, iż interesuje się poznawaniem tych miejsc wyłącznie przy okazji ważniejszych rocznic. Z kolei 19,6% respondentów nie jest w ogóle zainteresowana odwiedzaniem tego rodzaju miejsc, a najmniej (13,4%) badanych ogląda te miejsca tylko podczas wyjazdów zorganizowanych grupowych.

Tab. 2. Zainteresowanie odwiedzaniem miejsc związanych ze śmiercią

Zainteresowanie miejscami związanymi ze śmiercią	Liczba respondentów (N)	Udział w %
Główny cel wyjazdu	20	20,6
Sporadycznie	25	25,8
Przy okazji rocznic	20	20,6
Przy okazji wyjazdów zorganizowanych	13	13,4
Brak zainteresowania	19	19,6
Razem	97	100

Źródło: Opracowanie własne

W pytaniu dotyczącym oceny rozwoju tanatoturystyki na obszarze naszego kraju, jak również związanej z wyjazdami poza granice Polski (tab. 3), najczęściej osób (35) stwierdziło, że ten rodzaj wyjazdów rozwija się dość wolno choć systematycznie, natomiast 27 osób wyraziło opinię, że nie ma on zbyt dużych szans na szybki rozwój. Jedynie 15 osób jest zdania przeciwnego i uważa, że w niedalekiej przyszłości nastąpi szybki rozwój tej formy turystyki zarówno w Polsce, jak również na świecie.

Tab. 3. Ocena rozwoju tanatoturystyki

Szanse rozwoju tanatoturystyki	Liczba respondentów (N)	Udział w %
Rozwój dynamiczny	15	15,5
Wolny, systematyczny	35	36,1
Szanse rozwoju niewielkie	27	27,8
Nie wiem	20	20,6
Razem	97	100

Źródło: Opracowanie własne

Kolejne pytanie dotyczyło zwiedzania miejsc związanych z tematyką śmierci (tab. 4). Wśród odpowiedzi największą część respondentów wskazała cmentarze (nekropolie) – 55,7%, niewiele mniejsza (51,5%) groby (mogiły), kolejno zwiedzanie muzeów, np. w Oświęcimiu (42,2%) oraz krypt (w kościołach i zamkach) – 41,2%. Dużym zainteresowaniem cieszą się również pomniki (39,2%) oraz miejsca mordów (34%). Najmniej zainteresowanych jest zwiedzaniem miejsc katastrof – 5,1%. Można zatem stwierdzić, że do najpopularniejszych miejsc związanych z tematyką śmierci należą: cmentarze, groby oraz muzea pamięci, natomiast miejsca katastrof, wystawy i miejsca bitew historycznych są niezbyt popularne i niechętnie odwiedzane.

Tab. 4. Miejsca odwiedzin

Obiekty	Liczba respondentów (N)	Udział w %
Muzea (np. w Oświęcimiu)	41	42,2
Cmentarze (nekropolie)	54	55,7
Groby (mogiły)	50	51,5
Pomniki	38	39,2
Wystawy	13	13,4
Obozy	25	25,8
Miejsca katastrof	5	5,1
Miejsca mordów	33	34,0
Miejsca bitew historycznych	17	17,5
Krypty (w kościołach i zamkach)	40	41,2

* Wartości nie sumują się do 100%, gdyż respondenci mogli wybrać kilka odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne

W odpowiedzi na pytanie dotyczące motywów uprawiania tanatoturystyki (można było wybrać maksymalnie 3 motywy), największa grupa (46,4%) uznała, że głównym motywem jest „dobry przykład historii”, kolejno (45%) tradycja i kultywowanie pamięci oraz względy wewnętrznej (duchowej) potrzeby odwiedzenia danego miejsca (39,2% respondentów). Pozostałe motywy to: ciekawość (34%), poznawcze (33%), chęć odwiedzenia miejsca (26,2%), martyrologia (12,4%) oraz fascynacja śmiercią i wzrost adrenaliny (po 5,1%), (tab. 5).

Tab. 5. Motywy uprawiania tanatoturystyki

Motywy	Liczba respondentów (N)	Udział w %*
Zwykła ciekawość	33	34
Poznawcze	32	33
Chęć odwiedzenia	26	26,8
Wewnętrzne (duchowe)	38	39,2
Martyrologia	12	12,4
Dobry („żywy”) przykład historii	45	46,4
Tradycja	44	45
Fascynacja śmiercią	5	5,1
Wzrost adrenaliny	5	5,1

* Wartości procentowe nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość wyboru kilku odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne

Analiza wyników badań wykazała trzy podstawowe motywy uprawiania tanatoturystyki (powyżej 39% odpowiedzi), które mogą potwierdzać duże przywiązanie respondentów do tradycji – dobry („żywy”) przykład historii, tradycja oraz potrzeba wewnętrznego przeżycia w miejscu związanym z konkretnym wydarzeniem.

Niniejsze badania wykazały specyficzny stosunek respondentów do tworzenia przez biura podróży ofert wycieczek do miejsc związanych ze śmiercią (tab. 6).

Tab. 6. Tworzenie ofert wyjazdów do miejsc związanych ze śmiercią

Oferta wycieczki do miejsc związanych ze śmiercią	Liczba respondentów (N)	Udział w %
Właściwa (pożądana)	35	36,1
Niewłaściwa (niepożądana)	10	10,3
Wynikająca z potrzeb klientów	45	46,4
Nie mam zdania	7	7,2
Razem	97	100

Źródło: Opracowanie własne

Największa liczba respondentów (45 osób) stwierdziła, że tworzenie tego typu oferty wynika z potrzeb (popytu) zgłaszanych przez klientów (46,4%), kolejno (36,1%) uważa tego typu ofertę za właściwą, czyli pożądaną przez turystów. Jedynie 10,3% twierdzi, że jest to niewłaściwa (niepożądana) oferta, natomiast 7,2% osób nie ma na ten temat zdania.

W kolejnym pytaniu ankietowani mieli za zadanie ocenić w skali od 0 do 5 pomysł organizowania wycieczek do Smoleńska (miejsca katastrofy prezydenckiego samolotu TU-154M z 10.04.2010 r.). Największy udział odpowiedzi (26,8%) dotyczył noty punktowej o wartości 3 oraz o wartości 4 (21,6%). Najwyższą notę, tj. 5 punktów przyznało 15,5% respondentów, natomiast 6,2% osób przyznało notę 0 punktów, co oznaczałoby, że tego typu wyjazdów nie powinno się organizować.

W nawiązaniu do poprzedniego pytania kolejne dotyczyło oceny wpływu tego wydarzenia na pamięć o tragedii w Katyniu. Z odpowiedzi wynika, że 92,8% respondentów uważa, że katastrofa samolotu wywarła wpływ na pamięć o Katyniu, jedynie 4,1% jest przeciwnego zdania, a 3,1% osób nie ma zdania na ten temat.

Kolejne pytanie posiadało charakter „otwartych” wypowiedzi i dotyczyło miejsc, które ankietowani chcieliby odwiedzić poza granicami Polski (tab. 7).

Tab. 7. Cmentarze poza granicami Polski, które respondenci chcieliby odwiedzić

Cmentarze poza granicami Polski	Liczba respondentów (N)	Udział w %
Cmentarz w Katyniu	25	25,8
Cmentarz Orłąt Lwowskich	20	20,6
Smoleńsk	15	15,5
Monte Cassino	11	11,3
Grób Jana Pawła II (przyjęty do kategorii jako miejsce często odwiedzane przez pielgrzymów z Polski)	18	18,6
Cmentarz Łyczakowski	5	5,1
Cmentarze z I wojny światowej	3	3,1
Razem	97	100

Źródło: Opracowanie własne

Wśród najczęściej wymienianych miejsc był cmentarz w Katyniu (25,8%), następnie cmentarz Orłąt Lwowskich (20,6%), grób Jana Pawła II (18,6%) oraz Smoleńsk (15,5%), kolejno wzgórze i cmentarz na Monte Cassino (11,3%), natomiast najmniejszy udział w odpowiedziach stanowił cmentarz Łyczakowski (5,1%) oraz cmentarze z czasów I wojny światowej (3,1%).

W odpowiedzi na pytanie dotyczące obiektów i miejsc, które respondenci do tej pory zwiedzili (tab. 8), największa grupa wskazała grobowce polskich królów w Katedrze Wawelskiej (49,5%), następnie Muzeum w Oświęcimiu (42,3%) oraz sarkofag Pary Prezydenckiej Lecha i Marii Kaczyńskich (38,1%).

Tab. 8. Obiekty/miejsca odwiedzane przez respondentów

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi (N)	Udział w %*
Muzeum w Oświęcimiu	41	42,3
Muzeum Powstania Warszawskiego	16	16,5
Cmentarz Łyczakowski	15	15,5
Cmentarz w Katyniu	15	15,5
Smoleńsk	9	9,3
Cmentarz Orłąt Lwowskich	19	19,6
Cmentarze z I wojny światowej	29	29,9
Sarkofag Marszałka Piłsudskiego	24	24,7
Sarkofag pary prezydenckiej	37	38,1
Sarkofagi w Katedrze Wawelskiej	48	49,5
Grób Jana Pawła II	20	20,6

* Wartości procentowe nie sumują się do 100% z uwagi na możliwość wybrania kilku odpowiedzi

Źródło: Opracowanie własne

7. Wnioski

Na podstawie badań można sformułować kilka głównych wniosków:

1. W opinii studentów możliwości rozwoju turystyki kulturowej w Polsce są duże.
2. Zainteresowanie studentów odwiedzaniem miejsc związanych z tematyką śmierci nie jest wielkie. Wyjazdy takie odbywają się raczej sporadycznie lub w związku z rocznicami.
3. Tanatoturystyka będzie rozwijać się wolno, ale z upływem czasu systematycznie.
4. Do najpopularniejszych miejsc związanych z tematyką śmierci należą: cmentarze, groby oraz muzea pamięci. Z kolei miejsca katastrof, wystawy i miejsca bitew historycznych są niezbyt popularne.
5. Wśród motywów uprawiania turystyki największe znaczenie mają kwestie historyczne i związane z tradycją, a także sprawy duchowe.
6. Organizowanie wyjazdów do miejsc związanych ze śmiercią dla większej liczby badanych jest pożądane, ale zależne od potrzeb klientów.
7. Wśród obiektów znajdujących się poza granicami Polski najczęściej studentów pragnie zobaczyć cmentarz w Katyniu, cmentarz Orłąt Lwowskich oraz grób Jana Pawła II.

8. Podsumowanie

W artykule przedstawiono krótką charakterystykę zjawiska, jakim jest tanatoturystyka oraz główne motywy, jakimi kierują się respondenci (studenci). Turystyka do miejsc związanych ze śmiercią wydaje się zjawiskiem nowym, aczkolwiek w istocie jest mocno ugruntowanym historycznie, ma swoje miejsce zarówno w kulturze dawnych czasów, jak też we współczesnej kulturze. Stanowi ona przedmiot dość częstych badań nad ruchem turystycznym w aspekcie zagadnień turystyki poznawczej oraz kulturowej. Tanatoturystyka na pewno jeszcze długo będzie budziła kontrowersje, tak jak kontrowersje budzi zainteresowanie katastrofą, tragedią oraz śmiercią. Poprzez prawidłową oraz moralnie słuszną interpretację miejsc upamiętniających, a także dokumentujących śmierć, tanatoturystyka winna pełnić istotną funkcję edukacyjno-wychowawczą, kreując rozumnych oraz świadomych turystów i etyczne, moralne zachowania. Jednocześnie powinna wychowywać przez poznanie, doświadczenie, przeżycie i dialog.

Walory turystyczne (antropogeniczne) Polski są często związane z miejscami pamięci, tragedią narodu czy śmiercią jednostek. Wiele obiektów oraz miejsc dokumentujących śmierć jest ważnym dzisiaj elementem „atrakcyjności turystycznej”. Są to głównie muzea czy miejsca pamięci kreowane na potrzeby turystyki, specjalnie przygotowywane tak, by odpowiadały oczekiwaniom turystów oraz przynosiły zysk. Równie istotna jest towarzysząca temu infrastruktura mająca zapewnić wygodne i bezstresowe zwiedzanie. Poprzez uatrakcyjnienie tych miejsc zaspokajana zostaje turystyczna potrzeba autentyczności, przeżycia silnych wrażeń oraz pozyskania informacji. Nieodłącznym elementem krajobrazu i dziedzictwa kulturowego są cmentarze będące świadectwem

kultury i historii danego miejsca²¹. W Polsce, choć w przeważającej większości uległy zniszczeniu podczas wojen oraz wskutek upływu czasu, to jednak nadal imponują oryginalnością zarówno architektury, jak i położenia. Cmentarze niewątpliwie są istotnym celem wycieczek krajoznawczych i obiektami godnymi zwiedzenia²².

Z analizy przeprowadzonych badań wynika, że rozwój tanatoturystyki będzie wolny, ale z czasem systematyczny, jednak zainteresowanie tą formą turystyki jest wśród badanej grupy studentów raczej niewielkie. W dużej mierze przestrzeń turystyczna nekropolii kreowana jest przez kulturę popularną, głównie przez mass media nadające status niezwykłości wielu zjawiskom, w wyniku czego m.in. miejsca śmierci stają się obszarem tanatoturystycznych pielgrzymek.

Bibliografia

1. Bator J., *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*, „Księgarnia Odkrywczy”, Kraków 2005.
2. Foley M., Lennon J.J., *JFK and a fascination with assassination*, International Journal of Heritage Studies, 1996, nr 2 (4).
3. Gaworecki W., *Turystyka*, Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
4. Jędrzyak T., *Turystyka kulturowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.
5. Kurek W. (red.), *Turystyka*, PWN, Warszawa 2008.
6. Suprewicz J., *Socjologia turystyki*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej w Lublinie, Lublin 2005.
7. Tanaś S., *Przestrzeń turystyczna cmentarzy – wstęp do tanatoturystyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.
8. Tanaś S., *Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, Peregrinus Cracoviensis, 2006, nr 17.
9. Tanaś S., *Znaczenie przestrzeni śmierci w turystyce kulturowej*, „Turystyka”, 2006, t. 16, nr 2.

Bibliografia uzupełniająca

1. Baczyński J., *Ziemia Przeklęta*, „Polityka”, 2010, nr 16.
2. http://encyklopedia.servis.pl/wiki/Cwi_Elimelech_z_Dynowa
3. <http://fakty.interia.pl/galerie/fakty/zbrodnia-w-katyniu/zdjecie/duze,1101602,18>
4. <http://www.dynow.pl/lf-3,ls-11,lp-114.html>
5. <http://www.lwowiak.republika.pl/cmentarz.html>
6. <http://www.polskaniezwykla.pl/pictures/original/298387.jpg>
7. <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/32737,lubenia-miejsce-pamieci-narodowej.html>
8. <http://www.wprost.pl/ar/90024/Pawlokoma-pojednania/?pg=2>

²¹ T. Jędrzyak, *Turystyka kulturowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008, s. 80.

²² S. Tanaś, *Znaczenie przestrzeni śmierci w turystyce kulturowej*, „Turystyka”, t. 16, nr 2, 2006, s. 148.